

HAYOTIY ASAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.044>

Barno Valiyevna Shamaxmudova
O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Annotatsiya: Maqolada Mardon Nasimovning "Dilbarim" vokal-cholg'u syuitasida xor va o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uyg'unligining badiiy hamda fakturaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda musiqiy-tahliliy, tarixiy-qiyosiy va fakturaviy tahlil metodlaridan foydalanilib, syuitaning har bir qismi shakl, lad-tonallik, xor fakturasi, orkestrlashtirish va tembr dramaturgiyasi nuqtai nazaridan ilmiy o'rganildi. Tahlil natijasida kompozitor xor va xalq cholg'ulari orkestri imkoniyatlarini ijodkorona uyg'unlashtirgani, antifon, imitasion va ovozosti polifoniya usullaridan samarali foydalangani aniqlandi. "Dilbarim" vokal-cholg'u syuitasi o'zbek xor san'atida xor va xalq cholg'ulari orkestri sintezining yorqin namunasi bo'lib, milliy musiqiy tafakkur, xor fakturasi va zamonaviy kompozitorlik uslublarning uyg'unlashuvi orqali o'zbek xor madaniyatining muhim yutuqlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: xor fakturasi, vokal-cholg'u syuita, o'zbek xalq cholg'ulari orkestri, polifoniya, antifon usuli, imitasion usul, tembr dramaturgiyasi, milliy musiqiy tafakkur, orkestrlashtirish, Mardon Nasimov, "Dilbarim" syuitasi, xor va orkestr sintezi

LIFE WORK

Barno Valiyevna Shamakhmudova
Uzbekistan State Conservatory

Abstract: The article analyzes the artistic and textural features of the interaction between choir and Uzbek folk instruments orchestra in the vocal-instrumental suite "Dilbarim" by Mardon Nasimov. The research is based on musical-analytical, historical-comparative, and texture analysis methods, through which each movement of the suite was examined from the perspectives of form, tonality, choral texture, orchestration, and timbre dramaturgy. The study revealed that the composer creatively combined the expressive possibilities of choir and folk orchestra, effectively applying antiphonal, imitative, and polyphonic techniques. The suite is regarded as a vivid example of national choral texture and timbral diversity and is recognized as one of the significant achievements of Uzbek choral culture through

the synthesis of national musical thinking, choral texture, and modern compositional techniques.

Keywords: choral texture, vocal-instrumental suite, Uzbek folk instruments orchestra, polyphony, antiphonal technique, imitative technique, timbre dramaturgy, national musical thinking, orchestration, Mardon Nasimov, "Dilbarim" suite, choir and orchestra synthesis

KIRISH

Taniqli o'zbek kompozitori Mardon Nasimovning Xusniddin Sharipov so'zi bilan yakkaxon, aralash xor va o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun bastalagan "Dilbarim" nomli vokal-cholg'u syuitasi ijodkor xor uslubining yorqin va ahamiyatli asarlaridan biridir. Syuitaning kuy tuzilishi yorqin milliy ruhda yozilgan bo'lib, garmonik tili tabiiy-lad hosilalariga asoslangan. Asardagi xor yozuvining polifonik usullari xalqona-milliy negizlarga tayanadi. Mazkur syuita 1970-yilda, Mardon Nasimov konservatoriya tasarrufidagi xalq cholg'ulari fakultetining orkestr dirijyorligi kafedrasida professor lavozimida faoliyat yuritgan davrda yozilgan.

M.Nasimovning xor va o'zbek xalq cholg'ulari orkestri kabi jamoalar bilan ishlash bo'yicha orttirgan katta tajribasi ushbu asar orqali, xor va xalq cholg'ulari orkestrining o'zaro uyg'unlashib ketishida yaqqol ko'ringan. Bunda kompozitor to'rt ovozli xor imkoniyatlaridan keng foydalanadi: oktavali-unison takrorlari, ovozlarning parallel tersiyalar bilan harakati, antifon qarama-qarshilik. M. Nasimov xor ovozlari imkoniyatlaridan ijodkorona foydalanib, ular uchun qulay tessituraviy sharoitlarni izlab topadi. Kompozitor o'zbek xalq cholg'ulari orkestri spetsifikasini ham shunchalik asosli va teran bilganki, xor partiyalari va o'zbek xalq cholg'ulari tembrlarining rang-barang qarama-qarshiliklari mutanosibligida ifodali tembr ta'sirchanligini topishga erishgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mardon Nasimov ijodining tadqiqotchisi, professor A.X.Jabborov o'zining kompozitor va dirijyor xususida yozgan monografiyasida ushbu asarni yuqori baholagan: "Mazkur asar mualliflari qishloq sharoitida chiniqqan yoshlarning Vatanga, bir-birlariga bo'lgan sevgi, muhabbatlarini umumlashtirgan holda, katta hayotiy haqiqatni badiiy so'z va musiqiy sadolar vositasida tarannum etganlar"¹. Syuita yuksak ahloqiy ruhlanish, yorug' va insoniyatparvar ibtido ta'kidi bilan yo'g'rilgan. Yorqin mahorat, xor va orkestr o'ziga xosligini teran bilish, milliy negizlar kompozitorga o'zbek xor ijodiyotining klassikasiga aylangan ajoyib va yodda qoluvchi asarni yaratish imkonini bergan.

MUHOKAMA

¹Jabborov A. Kompozitor, dirijyor Mardon Nasimov. T., 2010, 150-151 betlar.

Syuitaning to'rt qismi qishloq hayoti manzaralarini, o'zbekona an'analar, urf-odatlar va ularning zamonaviy sharoitlardagi bo'lib o'tadigan hodisalarni aks ettiruvchi go'zal tovush musiqiy asarini hosil qilgan. Ushbu omillar sabab, turkumning quyidagi tuzilishida aks etgan, umumiy g'oyaga birlashgan turkum birligiga erishilgan:

I II III IV

Gul sayri Yor ekan Yuragimni sezarsan Dilbarim

Allegro moderato Allegro con brio Andante cantabile Tempo di marcia con anima mi minor mi minor do minor Lya major

Syuitaning birinchi qismi "Gul sayri" (*Allegro moderato, mi minor*) bandli-variatsion shaklda yozilgan. U aytimning mavzuiy materiali asosidagi kichik orkestr muqaddimasi bilan boshlanadi. Nay, qo'shnay, qashg'ar rubobi kabi xalq cholg'ularining jarangi yorug' lirik kayfiyat yaratib, vokal partiyasidagi soprano solosining boshlanishiga tayyorlaydi. To'rt taktli soprano solosi ayollar xorining aks-sado tamoyiliga asoslangan antifon imitatsion qarama-qarshiligi bilan to'ldiriladi. Bunda kompozitor alt partiyasi "divisi"sini qo'llaydiki, bu past registrning tembr jihatdan to'laonliligini, boy tovush bo'yoqlarini yaratadi.

Naqarot birmuncha yuqori tessiturada, Do majorda bayon etilgan. Lad o'zgaruvchanligi: minor major bilan almashinadi - bu kompozitorning muvaffaqiyatli topilmasidir. Naqarotning tuzilishi banddan biroz farq qiladi; u birmuncha uyushgan, yaxlit qiyofaga ega: sakkiz taktli solo aks-sado tamoyili bo'yicha oxirgi ikki taktning ikki taktli imitatsion takrori bilan noyob tarzda to'ldirilgan.

M.Nasimov ikkinchi band va naqarotda xor fakturasi va birmuncha yorqin dinamik nyuans -"f" ni qo'llaydi. Altlar partiyasidagi pedalli jarang - altlarning "o" unlisiga kuylagan ohanglari naqarotda xor xonishiga alohida rangdorlik va tovush boyligi baxsh etadi. Syuitaning birinchi qismi garmonik ixchamlik, tugallik hissini beruvchi, *pp* nyuansidagi asosiy motiv imitatsiyasiga asoslangan kichik orkestr xotimasi bilan yakunlanadi.

Syuitaning birinchi qismida foydalanilgan rang-barang bayon usullari: imitatsion va ovozosti polifoniya, xor partiyalarining noyob tarzdagi birikuvini kompozitor syuitaning "Yor ekan" (*Allegro con brio, mi minor*) nomli ikkinchi qismida ham qo'llaydi. Turkumning ushbu qismi birinchisining mantiqiy davomi bo'lib, unda *Allegro* sur'ati saqlanib qolsa-da, ammo u birmuncha shiddatli, his-tuyg'uli xususiyatini kasb etadi; shuningdek, lad-tonalligi saqlansa-da, metr (vazn) o'zgaradi. 7/8 o'lchovi, tuzilmaning - besh taktli jumlaning nokvadrat tuzilmasi, aralash xor tarkibining qo'llanilishi - bu ifoda vositalarining barchasi musiqiy rivojni kuchaytirishga yordam beradi. Ikkinchi qismda orkestr muqaddimasi va xotima yo'q. U tenor va bas erkaklar ovozining jarangi bilan boshlanadi- ular tenor partiyasini yumiqlik og'izdagi (m...) xonish bilan go'zal tarzda to'ldiradi. Bu yerda orkestr juda

o'ziga xos. Kompozitor turli registr zonalarida betakror kolorit hosil qiluvchi kvintali ohangdoshliklardan foydalanadi. Ayollar xorining beshinchi taktda "Assalom" so'zi bilan boshlashi - kompozitorning muvaffaqiyatli topilmasidir. Ushbu birinchi qismda ham foydalanilgan, o'zgartirilgan aks-sadoning antifon imitatsion usuli bu yerda yangicha qiyofada qo'llaniladi, ya'ni u tovush bo'yoqlarini o'zgacha go'zal tarzda boyitadi. Turkumning ikkinchi qismidagi keyingi rivojlanish - ovozlar mutanosibligining faol vertikal tuzilishiga, fon ahamiyatiga ega bo'lgan "lya-lya" bo'g'in birikmasidan foydalanishga qaratilgan. Tenor va baslardagi oktava-unisonli qaytarishlar xor jarangining xalqchil milliy o'zligini kuchaytiradi. Xalq cholg'ulari orkestrining yorqin "Tutti"si va xorning to'laqonli jarangi musiqaga alohida tovush o'zgaruvchanligini baxsh etib, ikkinchi qismni yorqin, go'zal ohanglarda yakunlash imkonini beradi.

Asarning "Yuragimni sezarsan" (Andante cantabile con anima, do minor) nomli uchinchi qismi turkumga yorqin kontrast kiritadi. U falsafiy-lirik, hikoyanavis xarakterga ega. 12 takti egallagan orkestr prelyayudiyasi tongda uyg'onayotgan tabiatning lirik manzarasini tasvirlaydi. Ushbu qism prelyudiyasi tremolo usulida chalayotgan chang va torli cholg'ular guruhining ajib maftunkorligi, nay, qashg'ar rubobi va g'ijjakning, keyin esa afg'on rubobining lirik solosi bilan boyitilgan - bularning barchasi go'zal manzaraning ajoyib tovush jarangini yaratadi. So'ngra jo'rnavoz akkordlar ko'rinishidagi ikki taktli muqaddima bariton solosini tayyorlab beradi. Ushbu qismda orkestr rang-barang vazifalarni bajaradi: muqaddimada mustaqil, yakkaxon va xor bilan jo'rnavoz xizmatlarini. Syuitaning uchinchi qismi kompozitor tomonidan erkin talqin etilgan band - solo va naqarot - xor toifasidagi bandli-variatsion shaklga ega. Bariton solosi nozik, ishqiy-lirik tuslarda yozilgan. Har bir ibora so'ngida xor yangraydi va oxirgi jumlaning takrorlaydi. Uchinchi qism *pp* nyuansida, tovushning bo'shliqda asta-sekin erib ketishi bilan yakunlanadi.

Syuitaning "Dilbarim" (Tempo di marcia, Lya major) nomli to'rtinchi qismi aralash xor uchun yozilgan va hayotiy quvvatga to'la quvnoqlik, shodonlik bilan yo'g'rilgan. Marsh sur'ati, unison tarzida kuylovchi tenor va baslarning yengil, nafis kuyini ikki taktli orkestr muqaddimasi tayyorlab beradi. Sinkopalar, sakkiztalik va o'n oltitalik cho'zimlar bilan boyitilgan ritmik chizma ko'tarinki, bayramona kayfiyat baxsh etadi. Final qismining shakli kompozitor tomonidan ixcham talqin etilgan bandli-variatsion ko'rinishda. M.Nasimov unison va oktavali-unison qaytarishlar, xor ansamblining rangdor ta'sirchanligini hosil qiluvchi erkaklar va ayollar ovozinig antifon aytishuvlarini ijodkorona qo'llaydi. Bunda gomofon-garmonik va polifonik usullardan foydalanilgan. Finalning yakunlovchi bo'limida oktavali-unison va akkordli jarangning roli oshib boradi. Zich joylashuv kuchli va to'laqonli jarangni hosil qiladi. Deyarli barcha ovozlar qulay tessitura sharoitlarida joylashadi.

“Dilbarim” vokal-cholg‘u syuitasining tahlili, mazkur asar xor va o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri qo‘shilishining istiqbolli imkoniyatlarini ochib beradi, degan xulosaga kelish imkonini beradi. O‘zbek yoshlari hayotini aks ettiruvchi mahobatli asarni yaratishda har ikki ko‘p ovozli jamoalarning ifodaviy imkoniyatlaridan foydalanish badiiy jihatdan o‘zini oqlagan bo‘lib, g‘oyaviy mohiyati bilan ham ishonchlidir. “Dilbarim” asarining musiqiy til vositalari, yorqin milliy o‘ziga xos tuzilishi o‘zbek xor madaniyatining ahamiyatli yutuqlaridan biridir. Mardon Nasimovning “Dilbarim” vokal-cholg‘u syuitasi o‘zining ma’naviy-ruhiy mazmuni bilan dolzarb va zamonaviydir. U ijodkor yoshlarning sevimli asari bo‘lib, Respublikamizdagi ko‘plab ijodiy va o‘quv jamoalarining repertuaridan munosib o‘rin olgan.

XULOSA

Mardon Nasimovning “Dilbarim” vokal-cholg‘u syuitasi o‘zbek professional xor ijodiyotida xor va xalq cholg‘ulari orkestri uyg‘unligining yorqin namunalaridan biridir. Asarda gomofon-garmonik, imitasion va polifonik usullar milliy musiqiy tafakkur bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos xor uslubini shakllantirgan. Kompozitor xor fakturasi, tembr rangdorligi va orkestr imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalangan. Syuita o‘zining badiiy yaxlitligi, milliy lad-garmonik xususiyatlari hamda zamonaviy kompozitorlik yechimlari bilan o‘zbek xor madaniyatining muhim yutuqlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gudkova Y. “Узбекская хоровая литература” Т. 1974
2. Djumayeva L. Baxretdinova N. “Узбекская хоровая литература” Т. 1987
3. Djumayeva L. “O‘zbek xor musiqasi tarixidan” Т. 2000
4. B.Shamaxmudova “Xor lug‘ati” Т. 2009
5. Jabborov A. Kompozitor, dirijyor Mardon Nasimov. Т., 2010, 150-151 betlar.